

از نقش تا عرش؛ واکاوی ارتباط تزیینات کاشی کاری کاخ گلستان با جقه‌ی تاج شاهی قاجار (فتحعلی شاه و ناصرالدین شاه)

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۲/۲۱

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۳/۲۳

کد مقاله: ۷۳۳۵۳

آزینا بلالی اسکویی^۱، سارا رحمانی^۲

چکیده

دوره قاجار یکی از مقاطع مهم سیاسی- اجتماعی و فرهنگی- هنری ایران است. تأثیرات صریح فرهنگ غرب در این دوره اجتناب‌ناپذیر است. کاخ‌ها به‌عنوان شاخص‌ترین بقایای معماری در دوره قاجار با جدیت تداوم پیدا کردند. در این راستا، افرادی همچون فتحعلی شاه و ناصرالدین‌شاه اقدام به انجام تعمیرات و ساخت کاخ‌های جدید کردند. با توجه به اهمیت تاج در ایران و اینکه نشان آسمان و نمادی از تائیدات آسمانی محسوب می‌گردید، به همین جهت، تزیین تاج مورد توجه قرار می‌گرفت. جقه، زینت‌بخش تاج و کلاه پادشاهان قاجار بوده است؛ نوعی تزیین که بر جلوی کلاه یا تاج پادشاهان تعبیه می‌شده است. هدف اصلی این پژوهش یافتن ارتباط بین نقوش جقه پادشاهان قاجار (فتحعلی شاه و ناصرالدین‌شاه) و نقوش استفاده‌شده در کاشی‌های کاخ گلستان می‌باشد. پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به چگونگی ارتباط میان نقوش به‌کاررفته در جقه‌ی پادشاهان قاجار و نقوش کاشی کاری موجود در کاخ گلستان می‌باشد. در این راستا با مطالعه‌ی تطبیقی و با استفاده از روش تحقیق توصیفی- تحلیلی به کشف ارتباط بین تزیینات جقه‌ها و کاشی‌کاری‌های کاخ گلستان می‌پردازد. در بررسی تصاویر جقه‌ها و مقایسه‌ی آن با کاشی کاری کاخ گلستان این نتیجه برای نگارنده استنباط می‌شود که نقوش به‌کاررفته در جقه‌ها بی‌ارتباط با نقوش کاشی کاری در این دوره نیست. در واقع، این نقوش زیبایی خویش را وام‌دار ویژگی‌هایی همچون: استفاده از نقوش گیاهی- حیوانی و... بوده که نمود این نقوش هم در کاشی‌ها و هم در جقه‌ها مشاهده می‌شود. در این راستا، تجلی نقوش هندسی در رتبه اول و نقوش گیاهی (ختایی) در مرتبه دوم و نقوش حیوانی در مرتبه سوم از اهمیت قرار دارد.

واژگان کلیدی: تاج، جقه، کاخ، کاشی، تزیینات، قاجار

۱- دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز (نویسنده مسئول) (a.oskoyi@tabriziau.ac.ir)
۲- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری اسلامی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۱- مقدمه

تمایل به استفاده از جواهرات از آغاز زندگی بشر بر روی کره‌ی زمین پیشینه دارد و این مهم نه به جنسیت خاص و نه به ملیت خاص اختصاص نداشته و استثنایی هم وجود نداشته است. در دوره‌ی قاجار، کاربرد جواهرات در البسه، میلمان، کلاه پادشاهان و... بسیار رایج بوده است. به صورتی که می‌توان گفت، این دوره یکی از مهم‌ترین دوره‌های تاریخی در ایران است که، استفاده از جواهرات تا این حد از گستردگی و دل‌بستگی همراه بوده است. در این میان دلیل استفاده‌ی پادشاهان از زیورآلات، را می‌توان نمایش ابهت و قدرت پادشاهان عنوان کرد. یکی از زیورآلاتی که در این دوره مورد استفاده‌ی پادشاهان قرار می‌گرفته و از آن برای تزیین کلاه خود استفاده می‌کردند، جقه نام داشت. از دیگر هنرهایی که در این دوره گسترش یافت، نقاشی و همچنین استفاده از این هنر بر روی کاشی (کاشی هفت‌رنگ به‌عنوان بوم نقاشی) بود. لذا نگارنده در پی آن است که نقوش جقه‌های پادشاهان را در کنار نقوش کاشی‌کاری این دوره قرار داده و به بررسی و مقایسه‌ی این نقوش بپردازد. در این راه با توجه به وجود نمونه‌های فراوان جقه از پادشاهان قاجار و همچنین بناهای مختلف ساخته‌شده در این دوره به دلیل مجال اندک در محدوده‌ی این پژوهش مختصر، از بین پادشاهان دو پادشاه (فتحعلی‌شاه - ناصرالدین‌شاه) که تمایل زیادی به استفاده از جواهرات داشتند و نمونه‌ی جواهرات این دو بیش از سایر پادشاهان در دسترس بوده در نظر گرفته شده است و از بین بناها، بنای کاخ گلستان که بخشی از مراحل ساخت، مرمت، تزیینات و کاشی‌کاری در زمان هر دو پادشاه صورت پذیرفته، مورد مطالعه قرار داده شده است. با توجه به خلأ نسبی تحقیقاتی در رابطه با نقوش جقه‌ها و یا نگاه حداثی به این مهم، هدف اصلی این پژوهش را می‌توان یافتن رابطه‌ی بین نقوش به‌کاررفته در جواهرات و نقوش مورد استفاده در معماری (کاشی‌کاری) عنوان کرد.

۱-۱- سؤال و روش پژوهش

پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به چگونگی ارتباط میان نقوش به‌کاررفته در جقه‌ی پادشاهان قاجار و نقوش کاشی‌کاری موجود در کاخ گلستان می‌باشد. این تحقیق در واقع با مطالعه‌ی تصاویر و تفسیر داده‌ها و همچنین تطبیق آن‌ها با یکدیگر و با استفاده از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی به کشف ارتباط بین تزیینات جقه‌ها و کاشی‌کاری‌های کاخ گلستان در دوره‌ی قاجاریه می‌پردازد. برای انجام پژوهش نگارنده به موزه‌ی جواهرات ملی و کاخ گلستان دسترسی داشته است. شیوه گردآوری اطلاعات از طریق مشاهده‌ی نمونه‌ها و تصاویر آن‌ها صورت گرفته است، همچنین ابزار گردآوری داده‌ها شامل منابع کتابخانه‌ای، تصاویر و کارت‌پستال‌های گزینش شده می‌باشد.

۲- پیشینه تحقیق

در حوزه مطالعات مرتبط با دوره‌ی قاجار و تزیینات، پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است که در زیر به جمع‌بندی این دسته از مطالعات پرداخته شده است. طبق بررسی‌های صورت گرفته، در هیچ‌یک از مطالعات، به بررسی و تحلیل دقیق نقوش جقه‌ها و در ضمن مطالعه تطبیقی مابین ارتباط جقه‌ها و کاشی‌ها در معماری صورت نگرفته است.

جقه: حسین یآوری و ندا سالور در کتاب (زیور از منظر نگاره) که از طریق نشر سیمای دانش در سال (۱۳۹۱) منتشر شده است، به بررسی زیورآلات ایرانی از روی نقاشی‌های کشیده شده از پادشاهان قاجار در کاخ گلستان می‌پردازد. سمیه نادری در مقاله‌ی (جایگاه نقش بته‌جقه در تزیینات تاج شاهان قاجار (جیغه)) که از طریق کتاب ماه هنر در سال (۱۳۹۰) منتشر یافته است به بررسی معنای نمادین طرح بته‌جقه‌ی مورد استفاده در جقه‌های پادشاهان قاجار پرداخته و این نتیجه را عنوان می‌کند که، نوع و تعداد جقه‌ها در تاج و نیم تاج‌ها خود نشان از جایگاه و اولویت اشخاص درباری دارد و این نشان‌ها او را از چشم بد مصون می‌دارد. مهرآسا غیبی در کتابی با عنوان (سی‌وپنج هزار سال تاریخ زیورآلات اقوام ایرانی) که از طریق نشر هیرمند در سال (۱۳۹۱) منتشر شده است، به بررسی انواع زیورآلات در تمامی این دوران سی‌وپنج هزارساله می‌پردازد. ریحانه زارعی در مقاله‌ی (الگوهای سنتی و مدرن طراحی زیور ایرانی (از پیش از مادها تا پهلوی)) که از طریق نشر پژوهش هنر در سال (۱۳۹۲) منتشر شده است، ضمن بررسی الگوی زیورآلات از پیش از مادها تا پهلوی به این نتیجه دست می‌یابد که طرح زیورآلات از گذشته تا به امروز وابسته به ابزار و امکانات در دسترس و همچنین اندیشه‌ها و اعتقادات رایج هر زمانه بوده است. بهنام زنگی در مقاله‌ی (کارکرد و جایگاه جواهر و زیورآلات در نقاشی‌های دوره‌ی قاجار) که از طریق نشر پژوهش هنر در سال (۱۳۹۲) منتشر شده است، به این نتیجه دست می‌یابد که، استفاده از زیورآلات و جواهرات سلطنتی در نقاشی درباری دوره قاجار با توجه به ارزش نمادین آن در قدرت سیاسی بیش از آن که زاده سلیقه زیباشناختی هنرمند نقاش باشد، تابع مقتضای اشرافی‌گری سفارش‌دهنده و حامی آن است. غلامعلی حاتم و سمیه عزیززاده در مقاله‌ی (تحلیل زیبایی‌شناسانه‌ی فرم و نقش در زیورآلات ملیله‌ی طلای ایران (دوره‌ی اسلامی تا کنون)) که از طریق فصلنامه‌ی علمی نگارینه هنر اسلامی در سال (۱۳۹۳) منتشر شده است، به بررسی آثار ملیله و ویژگی‌های آن‌ها بر اساس نقش-فرم-مکان-زمان-ترکیب پرداخته است.

کاشی: محمدرضا ریاضی در کتاب (کاشی کاری قاجاری) که از طریق نشر یساولی در سال (۱۳۹۴) منتشر شده است، ضمن بررسی انواع کاشی‌ها، نقوش و جزئیات کاشی کاری قاجاری، به بررسی نمونه‌های کاشی‌های استفاده شده در بناهای دوره قاجار (از جمله کاخ گلستان) می‌پردازد. مهناز مؤمنی لندی و امیرحسین چیت‌سازیان در مقاله‌ی (نگاهی بر عناصر نمادین کاشی نگاره‌های قاجار کرمان (مطالعه موردی ده اثر)) که از طریق فصلنامه علمی-ترویجی نگارینه هنر اسلامی در سال (۱۳۹۵) منتشر شده است، ضمن بررسی عناصر نمادین در آثار کاشی کاری با تهیه‌ی جداولی، عناصر نمادین انسانی- حیوانی- گیاهی- بی‌جان- تلفیقی و خیالی را از یکدیگر تفکیک کرده‌اند. سمیه شیرواند و امیرحسین چیت‌سازیان در مقاله (بررسی نقوش و نمادهای کاشی کاری دوره قاجار درد و مسجد- مدرسه: آقابزرگ و سلطانیه (امام خمینی) کاشان) که از طریق نشر پژوهش نامه کاشان، شماره چهار در سال (۱۳۹۳) منتشر شده است، ضمن بررسی ویژگی‌های کاشی کاری دوره قاجار به تحلیل نقوش و نمادها و تهیه‌ی جدول مقایسه نقوش کاشی دو مسجد پرداخته‌اند.

۳- مبانی نظری

۳-۱- کاخ در دوره قاجار

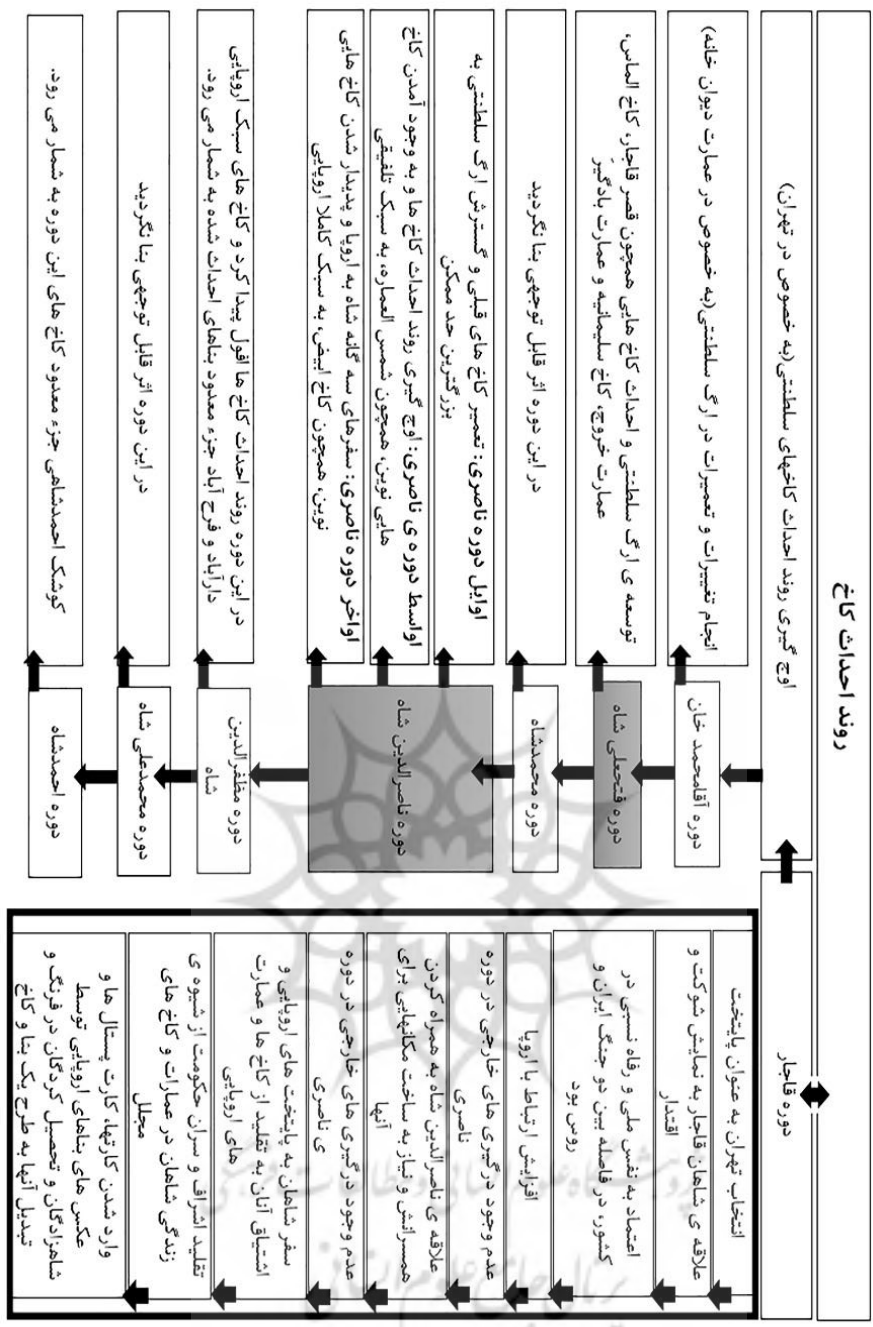
احداث کاخ در ایران به گذشته‌های بسیار دور باز می‌گردد. مفهوم امروزی کاخ با مفهوم این کلمه در گذشته متفاوت است. در گذشته به بناهایی منفرد، که با نوعی معماری برتر از دیگر بناها احداث می‌شدند و کاربردهای متفاوتی داشتند، کاخ اطلاق می‌گردید. (کیانی، ۱۴، ۲۰۱۲). به طور کلی، فرهنگ ایران پیش از اسلام بر محوریت فرامین و آراء پادشاهان و با گرویدن ایرانیان به اسلام و ظهور مسجد به‌عنوان مهم‌ترین عنصر در ساختار فضایی شهر اسلامی از اهمیت این بناهای غیرمذهبی کاسته شد و از آن‌ها کنار مسجد و بازار به یکی از عناصر اصلی میادین شهری مبدل شد (حبیبی، ۱۳۷۳، ۱۴۷) قاجاریان نیز همانند صفویان علاقه زیادی به احاطه کردن محیط پیرامون خود با مناظر زیبا به ویژه کاخ‌ها داشتند. در واقع شروع جدی برنامه عظیم معماری و ساختمانی کاخسازی دوره قاجار مقارن با دوران اعتماد به نفس ملی و رفاه نسبی در کشور، در فاصله بین دو جنگ ایران و روس بود. (دیبا، ۱۹۹۹، ۴۳۶) (جدول ۱)

۳-۲- کاخ- موزه گلستان تهران

کاخ موزه گلستان بخشی از مجموعه ساختمانهای دوره قاجار است که پیشینه‌ی نخستین ساخت و سازهای آن به دوره صفوی و سپس دوره زندیه (خلوت کریم خانی) و فتحعلی شاه می‌رسد، در دوره ناصرالدین شاه اغلب ساختمان‌های قدیمی تخریب یا بازسازی شدند، بیشتر بناهای ضلع شمالی- شرقی و جنوبی کاخ گلستان متعلق به دوره ناصری است. ساخت و سازهایی نیز در شمال شرقی بنا (ساختمان کتابخانه و تالار تشریفات) در دوره پهلوی اول و دوم انجام شد. با پیروزی انقلاب اسلامی مجموعه کاخ گلستان تغییر کاربری داد و با نام کاخ موزه گلستان فصل جدیدی در تاریخ این مجموعه گشوده شد. از سال ۱۳۵۷ تاکنون بخش‌های عمده‌ای از این مجموعه به ویژه تزیینات آن تعمیر، مرمت و بازسازی شده است. اغلب تزیینات این مجموعه در دوره‌ی ناصرالدین شاه انجام گرفته است.

مجموعه‌ی کاخ گلستان از نظر کاشی کاری قلمرو وسیعی از جلوه‌های بصری تزیینی و تصویری عصر ناصرالدین شاه تا پایان دوران قاجار را بازنمایی می‌کند. بر اساس کاشی‌های موجود چه در نماهای بیرونی و چه کاشی‌هایی که در کف‌ها به‌کاررفته و یا کاشی‌هایی که از محل‌های دیگر به این مکان منتقل و نصب شده‌اند، به آسانی می‌توان به طرز تفکر هنرمندان و دولتمردان و علایق و سلیقه‌های آن‌ها پی برد. کاشی‌های کاخ گلستان فرهنگ سنتی، التقاطی و فرنگی آبی، زندگی درباری، تاریخ، افسانه‌ها و داستان‌ها و محیط زیست ایران را بازنمایی می‌کند و غنی‌ترین کاشی کاری تصویری را از نظر کیفیت و کمیت در این مکان فراهم می‌آورد. در این مجموعه، علاوه بر کاشی‌های معرق و معقلی از کاشی‌های هفت رنگ در سطوح مختلف ساختمان در قالب اسپرها، قاب‌های ایوان‌نماها، طاقچه‌ها رو بالای ورودی‌ها استفاده شده است. نقوش متنوعی چون انواع جانوران و پرندگان، مجالس بزم، صحنه‌های شکار، صحنه‌های نبرد، تصویر شاهان ایران، نگهبانان، دسته‌های موسیقی، انواع میوه‌ها، مناظر گوناگون معماری، ساختمان‌های ایرانی و خارجی در قالب قاب‌های کاشی‌های هفت رنگ و تک کاشی در ترکیب و تلفیق با دیگر نقوش، نماهای مختلف این مجموعه را زینت بخشیده‌اند در بسیاری از مضامین تصویری خاصه در تجسم طاووس‌ها، پرنده‌ها و بعضی از گیاهان طبیعت گرایبی با توجه به رنگ رعایت شده است. (ریاضی، ۱۳۹۴، ۱۹۲)

جدول (۱): روند احداث کاخ در دوره قاجار، ماخذ: (خمسه، ۱۳۹۵، ۱۸۵)

۳-۳- ویژگی کاشی کاری دوره قاجار

کاشی کاری یکی از ارکان اساسی و مهم در تزیینات معماری ایرانی اسلامی است. «کاشی کاری دوره قاجار ادامه کاشی کاری دوره صفویه و زندیه است، اما مشخصه ویژه ای دارد که کاملاً با دوره قبل و بعد خودش فرق می کند. در دوره قاجار، کاشی به مثابه یک بوم نقاشی بود که روی آن انواع نقوش طبیعی گله‌ها و میوه‌ها و موضوعات بزمی و رزمی نقاشی می شد. (مکی‌نژاد، ۱۳۹۷، ۴۹) در میان تکنیک‌های مختلف کاشی کاری معرق و هفت رنگ، آنچه در دوره قاجار بیشتر مورد استفاده قرار گرفت و برای نقاشی به وسیله لعاب مناسب تر بوده، کاشی هفت رنگ است. نکته مهم این است که در هیچ دوره ای به اندازه قاجار، کاشی‌های خوش ساخت و بزرگ مشاهده نمی‌شود. به لحاظ فنی، بعضی از کاشی‌های قاجار در زمره ممتاز ترین نمونه‌های این هنر ایرانی به حساب می آیند. (آیت‌اللهی، ۱۳۹۷، ۱۳۹) در دوره‌ی ناصرالدین‌شاه نه فقط رنگ کاشی‌ها بسیار تنوع داشت، بلکه از نظر مضامین نیز بسیار غنی بود. حتی ابعاد و اندازه‌ی کاشی‌ها نیز بسیار متنوع بودند و کاشی‌ها در شکل‌های نوظهور تولید و عرضه می شدند. یکی از نوآوری‌های کاشی کاران دوره‌ی قاجار مستندسازی یا به عبارتی، کپی کاری از عکس‌های آلبوم‌های

سلطنتی و تصاویر کتاب های اروپایی بود. از دیگر ابداعات دوره ی ناصرالدین شاه کاشی های سیاه قلم است این کاشی ها (۴۰ در ۶۰ سانتی متر) و مضامین آن ها، اغلب کپی از عکس ها و تصاویر سیاه و سفید کتاب های چاپی سنگی است، افزون بر کاشی های سیاه قلم، استفاده از روش ایجاد نقش به روش عکس برگردان روی کاشی نیز رواج یافت.

در دوره ی ناصرالدین شاه، استفاده از کاشی فقط در نما نبوده ، بلکه به صورت گسترده در کف بناها نیز به کار گرفته می شد. گذشته از آثار نفیس، بخشی از کاشی های دوره ی قاجاری طبقات مختلف جامعه، البسه، آداب و رسوم ، سرگرمی، تفریحات، علاقه ها و سلیقه های مردم آن عصر را باز می نمایند(ریاضی،۱۳۹۴،۵۴).

۳-۴- طرح ها و نقوش کاشی های دوره قاجار:

نقوش و طرح های کاشی ها در این دوره، تنوع بسیاری دارد. به نظر می رسد که کاشی نگاران این دوره تلاش داشتند با هر چیز زیبایی که در طبیعت می دیدند، هر باور و داستان عامیانه ای که در ذهن مردم جای داشت و سینه به سینه و نسل به نسل منتقل می شده را به صورت واقع گرایانه یا انتزاعی، با توجه به نوع بنا (مذهبی یا غیر مذهبی) روی کاشی نقش کنند، با توجه به بررسی های انجام شده نقوش کاشی های این دوره را می توان به هشت دسته اصلی طبقه بندی کرد(ریاضی،۱۳۹۴،۵۴).

به دلیل تعدد کاشی ها در کاخ گلستان و استفاده از این کاشی ها در اکثر وجوه بنا، نگارنده به نشان دادن بخشی از تصاویر این کاشی ها بسنده کرده است.

جدول (۲): انواع نقش های به کاررفته در کاشی های دوره قاجار و نمونه این نقوش در کاخ گلستان، ماخذ: نگارندگان

نقوش کاشی کاری قاجار	توضیح	نمونه نقوش در کاخ گلستان: (تصاویر تهیه شده از کاخ گلستان)
نقوش شمسه	مهمترین نقش مایه های هندسی عبارت اند از مثلث، مربع، مستطیل، لوزی، ششمه های هشت، نه، ده و دوازده پر، نیم ششمه، ربع هشت ضلعی منتظم، ترنج تند و کند، ستاره های پنج و شش پر، هشت پر و غیره.	
نقوش گیاهی و جانوری	گیاهی: موتیف های سنتی اسلیمی و ختایی در اجراهای متفاوت شامل بخش اعظمی از این نقوش می شود. طرح های گیاهی کمتر از گیاهان واقعی الهام دهنده اند و اغلب گل و برگهای قراردادی هستند. ریشه ی آن ها به یک گل و برگ طبیعی باز می گردند. ترنج، سر ترنج، انواع شاخ و برگ های اسلیمی، گل، برگ و شکوفه های ختایی، با گل های سه چهار، پنج و شش پر، گل های مطبق، طرح های گلدانی، گل و مرغ، سر پرندگان، طرح های بته جقه، انواع گلداروهای قراردادی، دسته گل ، نگاره های ابری، دوابر حاشیه ی مرواریدنشان، نگاره های برگ نیزه ای و رواج گل و برگ، شاخه و میوه های طبیعی و منظره در نقوش کاشی کاری است . جانوری: از نقوش جانوری چون انواع پرندگان، حیوانات وحشی و اهلی به صورت منفرد و یا در ترکیب با نقوش گیاهی استفاده شده است.	
نقوش (مناظر) معماری	در اکثر بناهای درباری و شخصی این دوره شکل ساختمانها و مناظر معماری در قاب های هندسی به تصویر کشیده شده اند. این قابها غالباً در مرکز یا در لچکی های یک قاب بزرگ یا طاق نماهایی با نقوش اسلیمی و ختایی نمایش داده شده اند این قاب ها شامل بناهایی با معماری اسلامی و اروپایی هستند که در مواردی فیگورهای انسانی در فضاهای معماری به گفتگو مشغول هستند. این نقوش اغلب از نقاشی ها خصوصاً نقاشی های دیواری، کارت پستال ها، کتاب ها، و نقاشی پشت شیشه الهام گرفته اند. همچنین در تک کاشی هایی به شیوه ی سیاه قلم برخی از بناهای ایرانی و غربی به تصویر کشیده شده که برگرفته از کارت پستال ها و کتابهای چاپ سنگی، کتاب های و عکس برگردانهای اروپایی است.	

نقوش کاشی کاری قاجار	توضیح	نمونه نقوش در کاخ گلستان: (تصاویر تهیه شده از کاخ گلستان)
نقوش انسانی	نقوش انسانی همچون دیگر نقوش در ابعاد و شکل های گوناگون و با اجراهای بسیار متنوع شامل بخش شایان ملاحظه ای از نقوش کاشی کاری های این دوره می شود نقوش انسانی به صورت نیم تنه، تمام قد، نشسته، ایستاده و همچنین در مجالسی چون بارعام، جنگ، شکار و بزم نمایش داده شده اند. نقوش پادشاهان دوره های مختلف تاریخی از نقوش چشمگیری هستند که چهره ی پادشاهان پیشدادی، کیانی، هخامنشی، اشکانی، ساسانی، شاهان دورای اسلامی (از صفویه تا قاجار)، رجال سیاسی مذهبی، ادبی و علمی را با ذکر نامشان به تصویر می کشد. غالب این نقوش برگرفته از سکه ها، نقش برجسته ها، کتاب های چاپ سنگی، کتاب های خطی، عکس ها و ... هستند برای مثال در تالار آینه ی کاخ گلستان پادشاهان پیشدادی و تاریخی ایران به صورت سیاه قلم و رنگی نمایش داده شده اند.	
نقوش اسطوره ای	رایج ترین نقش اسطوره ای در بناهای این دوره نقش شیر و خورشید، فرشته های بالدار و خورشید خانم است. فرشته های بالدار غالباً برهنه و به صورت قرینه نقش شده اند که تاج کیانی را در میان دست های خود نگاه داشته اند. نبرد شیر و گاو، نبرد شیر و اژدها و شیرهای شمشیر به دست نیز روی کاشی های نمای بسیاری از بناها ترسیم شده است.	
نقوش روایی	این نقوش را می توان به دو دسته طبقه بندی کرد: نقوشی که از کتابهای ادبی و مذهبی اقتباسی کرده اند و نقوشی که بیانگر زندگی روزمره (مجالس بزم، مجالس شکار و جنگ، گردش در گلدشت و صحرا و ...) هستند.	
نقوش فرنگی	هنرمندان و کاشی نگاران انواع نقوش گیاهی، گل و گلدان، مناظر طبیعی، حیات وحش، مناظر معماری، تک چهره های زنان و ... را که برگرفته از منابع اروپایی (آثار، اشیا، کتاب ها، کارت پستال ها و ...) بود روی کاشی ها نقاشی می کردند.	
نقوش نظامی	این نقوش نظامیان و ابزار نظامی چون توپ، تفنگ و مسلسل را به نمایش می گذارد که بیانگر اهمیت ارتش و تغییر البسه و ساز و برگ نظامیان دوره قاجار است.	

۳-۵- زیورآلات

زیورها همواره بخشی از دلبستگی های انسان بوده اند. جواهر و زیورآلات از بدو شناخت انسان نسبت به فلزات و کانی های کمیاب و بادوام در میان جوامع بشری جایگاه ویژه ای یافته است. هر چند آلات تزیین و اسباب زیور و زینت الزاما از مواد گران قیمت ساخته نمی شده است و مصالح در دسترس نظیر چوب، سنگ، استخوان، صدف، گل و حتی دانه های گیاهان نیز به عنوان ماده خام ساخت زیورآلات مورد استفاده بوده است، اما کانی ها و فلزاتی نظیر الماس، یاقوت، طلا، نقره، فیروزه، زمرد، مروارید، عقیق، زبرجد، کهربا، لعل، لاجورد، یشم و نظایر آن به واسطه کمیابی و عدم دسترس عمومی به آن از یک سو و جلوه زیبا و ماندگار آن ها از سوی دیگر، همواره مورد توجه ویژه بشر بوده است. با شکل گیری تدریجی نظام قدرت و سرمایه در جوامع بشری، کانی ها و فلزات قیمتی نیز به عنوان نشانه و پشتوانه سرمایه و قدرت مطرح شدند و ساختارهای سیاسی قدرت و ساختارهای اقتصادی ثروت از طریق دستیابی به این مواد و مشتقات آن ها، قدرت و ثروت خود را تثبیت و تقویت کردند.

جواهر و زیورآلات علاوه بر تاثیر واقعی خود در ثروت و قدرت، دارای تاثیرات مجازی نیز هستند که از آن جمله می توان به بازنمایی آن ها در آثار هنری اشاره کرد. در بسیاری از آثار و رشته های هنری، الگوبرداری و به تصویر کشیدن جواهر و گوهرهای گرانبه با هدف تداعی اعتبار و ارزش صورت گرفته است و همان گونه که دارایی هر کشوری از طلا و جواهر و غنای خزانه آن نشانه قدرت و ثبات اقتصادی آن کشور است، تجلی این داشته ها در آثار هنری نیز می تواند محمل پیام و تداعی این قدرت و قوت باشد. علاوه بر این رویکرد هنر دوره های مختلف به ساخت زیورآلات قیمتی و بازنمایی آن در آثار هنری می تواند با سلیقه زیباشناختی آن دوره و دنباله روی از تجمل گرایی و جواهر دوستی صاحبان قدرت ارتباط داشته باشد. (زنگی، ۱۳۹۲، ۴۸)

۳-۵- تاج در دوره قاجار

همواره در تاریخ پادشاهی دنیا، شاهی بدون تاج قابل تصور نیست. پادشاهان ایرانی نیز از این قاعده مستثنی نبوده اند. در دوران شاهنشاهی ایران از زمان باستان، تاج اهمیت فراوانی داشته است (ذکاء، ۱۳۴۲، ۱۸). تاج شاهان ایران باستان به‌عنوان یکی از مظاهر سلطنت و قدرت مطرح بوده است (دادور، مکنونی، ۱۳۹۰، ۲۳).

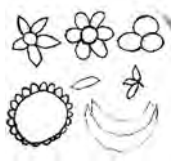

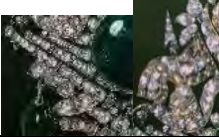
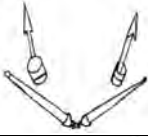
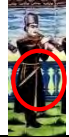

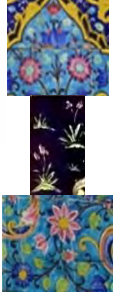

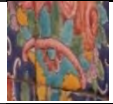

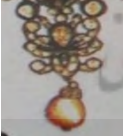

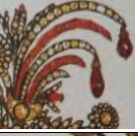

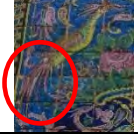

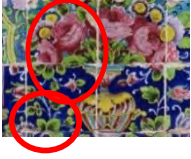

آغامحمدخان قاجار در تاجگذاری خود در ورامین، از یک کلاه مسی زرانود استفاده کرد که بعداً آنرا در اصفهان مینا کاری کردند ولی برادر زاده اش فتحعلی شاه در همان سالهای نخست پادشاهی خود (۱۲۱۳ - ۱۲۱۲ ه. ق.) دستور داد، کلاه گوهرنشان بلندی ساختند که همه ساله در سلام های رسمی و اعیاد آنرا زیب سر خود می کردند. تاجی که در دوره قاجار معمول شد، «تاج کیانی» بود که به فرمان فتحعلی شاه قاجار (حک: ۱۲۱۲-۱۲۵۰) ساخته شد. این تاج، کلاهی سرخ رنگ و گوهرنشان بود که به تقلید از تاج‌های اشکانی و ساسانی ساخته شده بود و به همین سبب آن را تاج کیانی می‌نامیدند. در زمان ناصرالدین شاه (۱۲۶۴-۱۳۱۳) جقه‌ای بزرگ با زمرد و الماس و پره‌های متعدد و یک رشته مروارید به این تاج افزوده شد و اندک تغییری در طرز نصب جواهرات آن داده شد. تاج سلطنتی ایران در عصر قاجاریه «تاج کیانی»، خوانده می‌شد. (مشکور، ۱۳۵۶) همه سلاطین قاجار در تاجگذاریهای خود از همین تاج کیانی استفاده می‌کردند. (ذکاء، ۱۳۴۲، ۱۸).

۳-۶- جقه

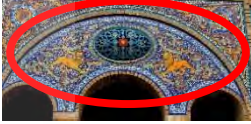

جقه نوعی پیش کلاه است که قدمت آن به دوره افشاریان بر می‌گردد. پیش کلاه ها، قطعه ای جواهرنشان اند که بر روی کلاه پادشاهان و سران دربار نصب می شدند. جقه‌هایی که بر روی کلاه شاهان مورد استفاده بوده، جواهرات و تزیینات متفاوتی با دیگر جقه‌ها داشته است. استفاده از پیش کلاه ها بعد از دوره ساسانی رواج پیدا کرد. در واقع از امپراتوری ساسانی به بعد که دیگر استفاده از تاج مرسوم نبود، از پیش کلاه ها برای تزیین کلاه پادشاهان و حاکمان استفاده می کردند. این روند تا سلسله قاجار ادامه داشت. در واقع جقه، زینت بخش تاج و کلاه پادشاهان قاجار بوده است؛ نوعی تزیین به شکل بوته که با استفاده از پره‌های زینتی، بر جلوی کلاه یا تاج پادشاهان تعبیه می‌شده است. (متین، ۱۳۸۳، ۹۸) فرم و نقش جقه، برگرفته از سرو است؛ نماد ایران و ایرانیان که از زمان ایران باستان برجای مانده و نشانی است از تواضع و بزرگ منشی، این خود نوعی نمایش هویت سازی برای شاهان قاجار بوده است. با توجه به علاقه ی پادشاهان قاجار به زیورآلات به خصوص استفاده از جقه و با در نظر گرفتن نمونه‌های به جای مانده از جقه پادشاهان، دو پادشاه قاجار (فتحعلی شاه و ناصرالدین شاه) در نظر گرفته شده و نقوش جقه‌ی این پادشاهان با نقوش کاشی‌های کاخ گلستان که این دو پادشاه در تعمیر و احداث این بنا نقش داشتند مقایسه می‌شود:

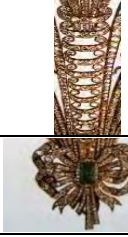

جدول ۳-؛ تطابق نقوش جقه‌ها و نقوش کاشی‌های کاخ گلستان، ماخذ: نگارندگان

تصویر نمونه*	تطابق نقوش جقه‌ها و نقوش کاشی‌ها:		
	جقه (بخشی از تصاویر اصلی)	تصویر رسم شده از جقه	کاشی (کاخ گلستان)
 (۱)			
			
			
			
 (۲)			
			
			

تصویر نمونه*	تطابق نقوش جقه‌ها و نقوش کاشی‌ها:		
	جقه (بخشی از تصاویر اصلی)	تصویر رسم شده از جقه	کاشی (کاخ گلستان)
 <p>(۳)</p>			
			
			
			
			
 <p>(۴)</p>			
			
			
			
			
 <p>(۵)</p>			
			

تصویر نمونه*	تطابق نقوش جقه‌ها و نقوش کاشی‌ها:		
	جقه (بخشی از تصاویر اصلی)	تصویر رسم شده از جقه	کاشی (کاخ گلستان)
 (۶)			
 (۷)			
 (۸)			

تصویر نمونه*	تطابق نقوش جقه‌ها و نقوش کاشی‌ها:		
	جقه (بخشی از تصاویر اصلی)	تصویر رسم شده از جقه	کاشی (کاخ گلستان)
 (۹)			
		-	
			
		-	
			
 (۱۰)			
 (۱۱)			
			
			
 (۱۲)			
			
			
			

تصویر نمونه*	تطابق نقوش جقه‌ها و نقوش کاشی‌ها:		
	جقه (بخشی از تصاویر اصلی)	تصویر رسم شده از جقه	کاشی (کاخ گلستان)
 (۱۳)			
  (۱۴)			

*- برداشت شده از روی کارت پستالهای موزه جواهرات ملی و کتاب

نتیجه گیری

سنت طراحی و ساخت زیورها از دیرباز میان ایرانیان جایگاه ویژه ای داشته است. ایرانیان در هر دوره تاریخی سنت های ویژه‌ای را برای هنر ابداع کرده‌اند که علاوه بر زیبایی ظاهری آثار، به تنوع و ویژگی های هنری مختص آن دوره منجر می‌شده است. جریان های تاریخی بر شکل گیری اندیشه‌ها و باورهای زمان خود و در نتیجه بر شکل گیری شیوه های جدید در طراحی و روش های ساخت زیورها تاثیر ویژه ای دارند.

علاقه انسان به زیور و خودآرایی، علاقه ای دیرینه است. شاهان و شاهزادگان قاجار نیز که علاقمند بودند تا شکوه و شوکت خود را به رخ بکشند، استفاده از زینت آلات و گوهرهای قیمتی را مایه فخر و شکوه می دانستند. هنرمند زیورساز ایرانی توانایی این را داشته است که در دوره‌های مختلف تاریخی، با تمام تغییرات (تغییر شیوه زندگی، کشف فلزات گوناگون، آمد و رفت حکومت‌های مختلف و ورود تاثیرات غرب و...) خود را وفق دهد و در هر دوره، از تجربیات هنرمندان پیش از خود به خوبی بهره ببرد. زیورهای ساخته ذهن و دست وی، دیدگاه او را به جهان نشان می دهد، زیرا زرگر ایرانی توانسته است شرایط زندگی و نگاهش به جهان را به خوبی در اثرش منعکس کند. همانگونه که هنرمند نقاش کاشی توانسته ذهنیت خود را در نقوش کاشی منعکس کند. طرح های طبیعی گیاهی و نقوش حیوانی (و گاه انسانی) در گنجینه ذهنی هنرمند ایرانی، این آمیزش، آفرینش اثری هنری است که رنگ و جلای خود را از نمادها، افسانه ها و اساطیر و اعتقادات مذهبی وام گرفته است که هنرمند و طراح به آن‌ها ایمان دارد و زیورها به‌عنوان اشیای زیبایی کاربردی، از این امر مستثنی نیستند. رعایت پاره ای جزئیات در اغلب طراحی ها نشان از محبوبیت آن‌ها در بین درباریان و مردم عامی دارد. به طور مثال نقش های گیاهی و حیوانی، بیشتر نمادهایی هستند که از دل افسانه ها و اسطوره ها و عقاید مذهبی ایران باستان، بیرون آمده اند.

در بررسی تصاویر جقه‌ها و مقایسه‌ی آن با کاشی کاری کاخ گلستان این نتیجه برای نگارنده استنباط می‌شود؛ که نقوش به‌کاررفته در جقه‌ها بی‌ارتباط با نقوش کاشی کاری در این دوره نبوده و هنرمند کاشی کار همان ذهنیت را در سر دارد که هنرمند طلا ساز دارد. در واقع، این نقوش زیبایی خویش را وام‌دار ویژگی‌هایی همچون: استفاده از نقوش گیاهی- حیوانی- هندسی و ... بوده، که در این راستا می‌توان عنوان کرد، تجلی نقوش هندسی در رتبه اول و نقوش گیاهی(ختابی) در مرتبه دوم و نقوش حیوانی در مرتبه سوم از اهمیت قرار دارد.

منابع

۱. آقامیری، امیر هوشنگ (۱۳۹۰)، آرایه ها و نقوش اسلیمی در هنر تذهیب و طراحی فرش، (رضاپور، سونیا، مترجم)، تهران، یساولی
۲. پیروی، مهناز (۱۳۹۳)، مفاهیم زبان نمادین نقش ها و نگاشته های مسجد کبود تبریز، همایش ملی معماری، عمران و توسعه نوین شهری
۳. جهان بخش، هانا و دکتر هانیه شیخی نارانی (۱۳۹۴)، پژوهشی پیرامون جایگاه تزیینات و نقوش کاشی کاری در مساجد ایران، چیدمان، شماره ۱۱، ۱۰۸ تا ۱۱۷
۴. حاتم غلامعلی و سمیه علیزاده (۱۳۹۳)، تحلیل زیبایی شناسانه ی فرم و نقش در زیورآلات ملیله ی طلای ایران (دوره ی اسلامی تا کنون)، فصلنامه علمی نگارینه هنر اسلامی، شماره ۴، ۱۹ تا ۳۱
۵. ریاضی، محمدرضا (۱۳۹۵)، کاشی کاری قاجار، تهران: یساولی
۶. زارعی، ریحانه (۱۳۹۲)، الگوهای سنتی و مدرن طراحی زیور ایرانی (از پیش از مادها تا پهلوی)، پژوهش هنر، شماره ۳، ۶۵ تا ۷۲
۷. زنگی، بهنام (۱۳۹۲)، کارکرد و جایگاه جواهر و زیورآلات در نقاشی های دوره ی قاجار، پژوهش هنر، شماره ۳، ۴۷ تا ۵۶
۸. سعادت خسته مهدی (۱۳۹۵)، ارزیابی انتقادی گرایش به معماری غرب در کاخ های دوره ی قاجار، مدیریت شهری، شماره ۴۶، ۱۷۹ تا ۱۹۸
۹. شیراوند سمیه و امیرحسین چیت سازیان (۱۳۹۳)، بررسی نقوش و نمادهای کاشی کاری دوره قاجار در دو مسجد مدرسه: آقابزرگ و سلطانیه (امام خمینی) کاشان، پژوهش نامه کاشان، شماره ۴، ۱۸۸ تا ۲۰۸
۱۰. صالح، الهه (۱۳۹۴)، بررسی زیورآلات وابسته به پوشاک مردان در عهد قاجار، بیکره، شماره ۷ و ۸، ۱۰۱ تا ۱۱۲
۱۱. عطروش، طاهره (۱۳۸۵)، بته جقه چیست؟، تهران: موسسه فرهنگی هنری سی بال هنر
۱۲. غیبی، مهرآسا (۱۳۹۱)، سی و پنج هزار سال تاریخ زیورآلات اقوام ایرانی، (غیبی. منوچهر، مترجم)، تهران: هیرمند
۱۳. کتاب خزانه جواهرات ملی ایران (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران)
۱۴. مؤمنی لندی مهناز و امیرحسین چیت سازیان (۱۳۹۵)، نگاهی بر عناصر نمادین کاشی نگاره های قاجار کرمان (مطالعه موردی ده اثر)، فصلنامه علمی نگارینه هنر اسلامی، شماره ۱۱، ۴ تا ۱۸
۱۵. مشبکی اصفهانی، علیرضا و نرگس صفایی (۱۳۹۵)، سیر پیدایش نقوش گیاهی در هنر صدر اسلام (با رویکردی ویژه به نقوش اسلیمی و ختایی)، نگارینه هنر اسلامی، شماره ۱۰، ۳۲ تا ۴۰
۱۶. نادری، سمیه (۱۳۹۰)، جایگاه نقش بته جقه در تزیینات تاج شاهان قاجار (جیغه)، کتاب ماه هنر، شماره ۱۶۲، ۵۸ تا ۶۳
۱۷. هنرور، محمدرضا (۱۳۹۰)، حرکت های ختایی در طراحی فرش و هنر تذهیب، (رضاپور، سونیا، مترجم)، تهران: یساولی
۱۸. یآوری، حسین و ندا سالور (۱۳۹۱)، زیور از منظر نگاره (زیورآلات ایرانی از منظر نقاشی های دوره قاجار در کاخ گلستان)، تهران: سیمای دانش، آذر

From the Pattern to the Throne; the relationship between the tile decoration of the Golestan Palace and the Qajar royal jade (Fath Ali Shah and Naser-al-Din Shah)

Azita Belali Oskoui^{1*}, Sara Rahmani²

1- Associate Professor of Architecture, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran (Correspondence)

2- Graduate student of Islamic Architecture, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran

The Qajar period is one of the important political, social and cultural sections. Henry is Iran. The explicit effects of Western culture in this period are inevitable. The Kakis continued to be the most significant architectural remnants of the Qajar period. In this regard, people like Fath Ali Shah and Nasser-al-Din Shah undertook repairs and build new palaces. Considering the importance of the crown in Iran and the fact that heaven is a symbol of the heavenly testimony, the crown decoration has been taken into consideration. The crochet has been decorated with the crown section and the hat of the Qajar kings; an adornment on the front of the hat Or the crown of kings was embedded. The main objective of this research is to find the relationship between the designs of the Qajar kings (Fath Ali Shah and Nasser-al-Din Shah) and the designs used in the tiles of the Golestan Palace. The present research seeks to answer the question of the relationship between the motifs used in the Qajar kings' jigsaw and the tile designs in the Golestan Palace. In this regard, by comparative study, using a descriptive-analytic research method, the relationship between the decorations of jute and tile works of Golestan Palace is investigated. In reviewing the images of the jute and comparing it with the tile of Golestan Palace, it is concluded to the author that the designs used in the jute are not related to tile designs in this period. In fact, these beautifully decorated motifs featured such as: the use of plant-animal designs and ... the appearance of these motifs is seen both in tiles and in fur coats. In this regard, the manifestation of the geometric designs in the first rank and the plant designs (Khatay) in the second rank and animal designs in the third order is important.

Keywords: Crown, Jute, Palace, Tile, Decoration, Qajar

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

